

Agnieszka Wałęga

Katedra Statystyki
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Grzegorz Wałęga

Katedra Mikroekonomii
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Bogaci i biedni na rynku kredytowym w Polsce. Analiza porównawcza dla lat 2000–2013

Streszczenie

Współcześnie międzyokresowa substytucja konsumpcji dokonywana jest z wykorzystaniem na szeroką skalę rynku kredytowego. Głównym czynnikiem określającym poziom konsumpcji i możliwość zadłużania się jest dochód konsumentów. Celem artykułu jest zbadanie, w jakim stopniu konsumenci o niskich i wysokich dochodach korzystają z kredytów. Podjęto również próbę zidentyfikowania czynników, które wpływają na prawdopodobieństwo bycia zadłużonym. Analizie poddano także wysokość obciążenia budżetów gospodarstw domowych spłatami kredytów w zależności od poziomu zamożności. W artykule wykorzystano nieidentyfikowalne dane z badania budżetów gospodarstw domowych z lat 2000–2013 oraz dane pochodzące z badania „Diagnoza społeczna”. Do weryfikacji problemów badawczych wykorzystano metody analizy struktury oraz modelowanie regresyjne z uwzględnieniem modeli dla dwumianowych zmiennych jakościowych.

Wyniki badań wskazują na odmienny sposób wykorzystania kredytów przez gospodarstwa domowe o niskich i wysokich dochodach, co znajduje odbicie w zróżnicowaniu struktury konsumpcji. W analizowanym okresie zauważalny jest wzrost obciążeń spłatami kredytów budżetów gospodarstw domowych o wysokich dochodach. Rezultaty badań wskazują, że dochód, wykształcenie i miejsce zamieszkania w największym stopniu determinują korzystanie z kredytów.

Słowa kluczowe: badanie budżetów gospodarstw domowych, kredyty konsumenckie, wydatki konsumpcyjne, motywy zadłużenia.

1. Wprowadzenie

Otwarcie gospodarki Polski oraz awans cywilizacyjny nie pozostał bez wpływu na kształtowanie się aspiracji konsumpcyjnych gospodarstw domowych w pierwszej dekadzie XXI w. Proces ten zauważalny jest bez względu na poziom zamożności konsumentów i dotyczy przede wszystkim dóbr luksusowych i trwałego użytku. Choć zauważalny jest systematyczny wzrost poziomu zamożności ludności wyrażający się wzrostem dochodów realnych będących w ich dyspozycji, to obserwowane jest narastanie nierówności pomiędzy poszczególnymi grupami gospodarstw domowych [Wałęga A. 2013, s. 754–765]. Pomimo pojawiających się dywergencji dochodowych gospodarstwa domowe nie są skłonne do odkładania swoich planów konsumpcyjnych na przyszłość. W tym celu sięgają one po zewnętrzne źródła finansowania, co znajduje odzwierciedlenie w wysokiej dynamice zadłużania się [Wałęga G. 2013, s. 84–86]. Towarzyszy temu poważna zmiana społecznej percepcji kredytów dla gospodarstw domowych – coraz częściej zadłużanie się nie jest uznawane za działanie pejoratywne, ale traktowane jest jako naturalny instrument międzyokresowej substytucji konsumpcji. Jest to szczególnie widoczne wśród gospodarstw domowych o dochodach wyższych niż przeciętne, które chętnie korzystają z kredytów i pożyczek jako instrumentów długoterminowego finansowania konsumpcji. Równocześnie dostęp do rynku kredytów dla osób o niskich dochodach, które tradycyjnie były bardziej skłonne do zadłużania się, w ostatnich latach jest stopniowo ograniczany.

Problematyka kredytowania gospodarstw domowych jest aktualna i istotna zwłaszcza w kontekście zjawiska nadmiernego zadłużenia, które pojawiło się po kryzysie z 2007 r. Celem artykułu jest zbadanie, jak zmienił się stopień zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w ostatnich latach i czy występują różnice w tym zakresie pomiędzy rodzinami o wysokich i niskich dochodach. Podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, czy wzrost zadłużenia gospodarstw domowych związany jest z ubóstwem i koniecznością sfinansowania elementarnych potrzeb, czy też dynamika wielkości rynku kredytów detalicznych jest raczej wynikiem zmiany postrzegania zadłużenia przez gospodarstwa domowe i chęcią wykorzystania kredytów do długoterminowego finansowania konsumpcji.

Materiał źródłowy stanowiły dane pochodzące z badania „Diagnoza społeczna” z lat 2000–2013 oraz dane z badania budżetów gospodarstw domowych¹ przeprowadzonego przez GUS w latach 2000–2013. Obliczenia przepro-

¹ Zbiory danych liczyły w zależności od roku od 31 847 do 37 181 gospodarstw domowych.

wadzono przy wykorzystaniu pakietu oprogramowania Statistica oraz MS Excel. Opracowanie skupia się na gospodarstwach o niskich oraz wysokich dochodach i ich udziale w rynku kredytów. Za gospodarstwa o niskich dochodach przyjęto 20% gospodarstw domowych z najniższymi dochodami na osobę (pierwsza grupa kwintylowa), a gospodarstwa o wysokich dochodach to te o dochodach należących do piątej grupy kwintylowej.

Analizie poddano motywy zaciągania kredytów oraz podjęto próbę określenia podobieństw i różnic we wzorcach konsumpcji zadłużonych gospodarstw domowych. Badano również wysokość obciążenia budżetów gospodarstw domowych spłatami kredytów w przekroju grup dochodowych oraz czynniki determinujące prawdopodobieństwo zaciągania kredytu lub pożyczki.

2. Powody zadłużania się gospodarstw domowych w ujęciu teoretycznym

Teoretyczne przesłanki korzystania z kredytów i pożyczek przez gospodarstwa domowe można podzielić na kilka grup. W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy główne powody zaciągania kredytów (zob. np.: [Chang 2008, s. 15–17; Herendeen 1974, s. 157–181]):

– wygładzenie ścieżki konsumpcji w sytuacji, gdy występują znaczne fluktuacje w wysokości dochodów pomiędzy okresami. Zgodnie z teorią dochodu permanentnego (*permanent income hypothesis* – PIH) gospodarstwa domowe zaciągają kredyty w celu uzupełnienia luki między dochodem permanentnym a dochodem bieżącym. Badania empiryczne [Park i Rodrigues 2000, s. 301–320; Cox i Jappelli 1993, s. 207] potwierdzają, że im ta różnica jest większa, tym więcej gospodarstwa domowe pożyczają. Ponadto w sytuacji obniżenia się dochodów, gospodarstw domowych w pierwszej kolejności dążą one do utrzymania konsumpcji na niezmienionym poziomie² [Duesenberry 1952]. Odbywa się to kosztem zmniejszania oszczędności lub (częściej) zaciągania kredytów, którymi finansuje się nadwyżkę wartości konsumpcji ponad bieżące dochody;

– przyspieszenie konsumpcji względem wysokości uzyskiwanych dochodów (w sytuacji niecierpliwości konsumenta). Badania zależności między wielkością dochodu permanentnego oraz majątkiem gospodarstwa domowego w formie materialnej a popytem na kredyt wskazują dodatnią korelację tych kategorii. Zależność tę można wyjaśnić – po pierwsze – chęcią przejścia od razu na wyżej położoną ścieżkę konsumpcji, a po drugie – możliwością zaciągania kredytów hipotecznych (np. pod zastaw nieruchomości) [Grant 2007, s. 594]. Uznaje się, że gospodarstwa

² W teorii ekonomii zjawisko to nosi nazwę efektu rygla lub zapadki.

domowe z wyższym dochodem permanentnym są bardziej pewne stałości zatrudnienia, a zatem mogą utrzymywać oszczędności na niższym poziomie i jednocześnie będą bardziej skłonne do zadłużania się³ [Duca i Rosenthal 1993, s. 91]. Skłonność do szybszej niż to wynika z aktualnej sytuacji dochodowej realizacji aspiracji konsumpcyjnych można też tłumaczyć na gruncie ekonomii behawioralnej. Sprzyja temu występujące zwłaszcza przy pożyczaniu niewielkich kwot zjawisko dyskontowania hiperbolicznego [Frederick, Loewenstein i O'Donoghue 2002, s. 352–363; Fatuła 2010, s. 89], wrodzona niecierpliwość jednostek oraz krótkowzroczność we wzorcach zachowań;

– zainwestowanie pożyczonych środków w przedsięwzięcie o wyższej stopie zwrotu niż oprocentowanie kredytu konsumpcyjnego (np. zakup atrakcyjnej cenowo nieruchomości celem jej dalszego odsprzedania).

G. Rytelewska [*Bankowość detaliczna...* 2005, s. 23 i 26] oraz C.A. Dauten [1956, s. 3–5] zwracają ponadto uwagę, że aktywność gospodarstw domowych na rynku kredytów wynika z konieczności wydatków o charakterze losowym, a także możliwości odraczania momentu zapłaty za dobra względem momentu ich konsumpcji (wykorzystanie kart kredytowych jako instrumentu płatniczego).

Z kolei C. Bywalec [2009, s. 173] wyróżnił dwie grupy motywów zadłużania się gospodarstw domowych: 1) chęć poprawy poziomu życia członków gospodarstwa oraz 2) sytuacje losowe. Zostały one zaprezentowane na rys. 1.

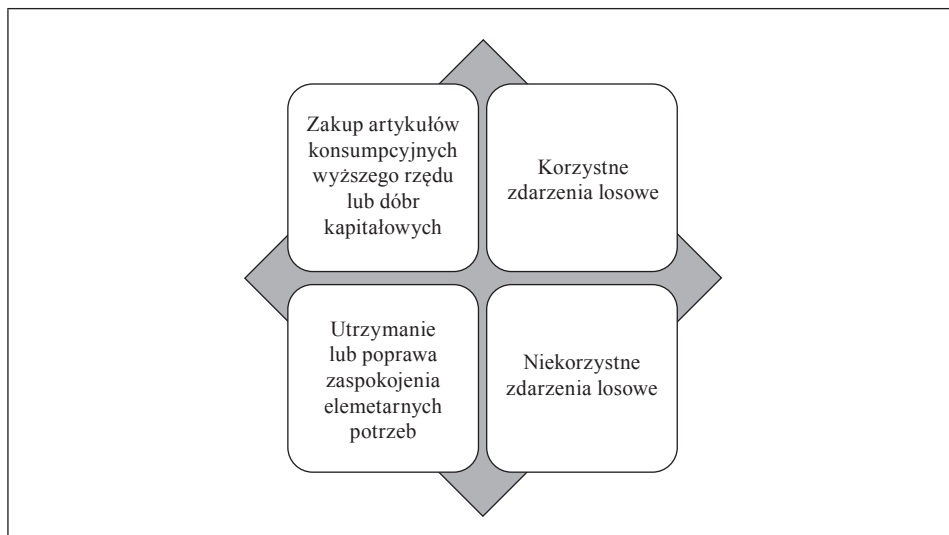
Pierwszy z wymienionych motywów można rozpatrywać odmiennie w zależności od poziomu zamożności gospodarstwa domowego. Te, których sytuacja materialna jest dobra, zaciągają kredyty na zakup artykułów konsumpcyjnych wyższego rzędu (np. domu letniskowego, niektórych dóbr trwałego użytku, wycieczek) lub dóbr kapitałowych (nieruchomości na wynajem, papierów wartościowych). W tym wypadku kredyty lub pożyczki są wykorzystywane do zaspokajania wysokich aspiracji konsumpcyjnych (*credit for convenience*).

Z kolei mniej zamożne gospodarstwa domowe sięgają po kredyty lub pożyczki (*credit for needs*), aby zaspokoić elementarne potrzeby konsumpcyjne swoich członków (zakup np. żywności, odzieży, wyposażenia mieszkania, usług opieki zdrowotnej). Tę grupę gospodarstw domowych korzystających z finansowania zewnętrznego można sklasyfikować jako: „ubodzy, którzy żyją na kredyt, aby zapewnić (utrzymać) odpowiedni poziom życia” [Reifner i in. 2003, s. 68].

Jednak w gospodarkach krajów rozwiniętych z zasady bardziej prawdopodobne jest pożyczanie pieniędzy przez zamożne osoby niż te, które czynią to z konieczności związanej z ubóstwem [Antonides i van Raaij 2003, s. 460]. Obserwacje te

³ Niektórzy badacze wskazują jednak, że gospodarstwa domowe posiadające odpowiednio duży majątek mogą zaspokajać swoje potrzeby konsumpcyjne bez posiłkowania się kredytem [Vandone 2009, s. 14].

potwierdzają dane empiryczne z polskich gospodarstw domowych [*Diagnoza...* 2009, s. 19].

Rys. 1. Motywy zadłużania się gospodarstw domowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Bywalec 2009, s. 173 i 174; *Bankructwa...* 2008, s. 167–169].

W przypadku gdy przyczyną zaciągnięcia długu są zdarzenia losowe, należy rozpatrzyć dwie sytuacje o charakterze pozytywnym i negatywnym. W pierwszym przypadku mowa o nadarzających się okazjach do tanich zakupów określonych towarów i usług oraz wyposażenia gospodarstwa domowego. Drugą kategorię przyczyn zadłużania się należy wiązać z nagłymi i nieplanowanymi wydatkami gospodarstwa domowego (np. kradzież, ciężka choroba, pożar).

3. Motywy zaciągnięcia kredytów przez gospodarstwa domowe – weryfikacja empiryczna

Informacje na temat motywów korzystania przez gospodarstwa domowe z kredytów i pożyczek nie są gromadzone w trakcie badania budżetów gospodarstw domowych. Wyjątkiem jest badanie z 2003 r., w trakcie którego znalazł się moduł poświęcony temu zagadnieniu (por. [*Sytuacja bytowa...* 2004, s. 4]). W kolejnych latach nie wykorzystywano jednak tego modułu podczas badań.

„Diagnoza społeczna” (por. tabela 1) jest jedynym systematycznym badaniem w Polsce, którego przedmiotem, oprócz wielu innych kategorii, są motyw (cele) zaciągania kredytów i pożyczek przez gospodarstwa domowe.

Tabela 1. Motywy zaciągania kredytów i pożyczek przez zadłużone gospodarstwa domowe w latach 2000–2013

Odsetek gospodarstw domowych finansujących z kredytów i pożyczek ^a	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież, obuwie)	22,5	23,0	23,4	18,5	17,3	18,8	16,5
Opłaty stałe (np. mieszkaniowe)	14,0	14,9	14,1	12,6	7,4	8,7	8,9
Zakup dóbr trwałego użytku	44,6	38,0	39,7	38,7	39,5	36,7	37,5
Zakup domu, mieszkania lub opłacenie wkładu do spółdzielni mieszkaniowej	9,2	12,4	10,4	13,1	14,2	14,0	17,0
Remont domu lub mieszkania	34,7	34,2	33,5	36,1	36,9	33,9	33,1
Leczenie	12,7	10,0	10,2	10,0	8,6	6,8	8,2
Wypoczynek	3,4	3,6	3,0	2,5	3,4	3,2	3,2
Kształcenie	9,7	9,7	10,1	6,8	4,6	3,8	4,3
Rozwój własnej działalności gospodarczej	–	9,1	8,0	6,9	5,3	5,2	4,8
Zakup lub dzierżawa narzędzi pracy	7,3	4,2	3,7	4,3	3,6	3,3	3,8
Zakup papierów wartościowych	0,2	0,4	0,0	0,2	0,3	0,1	0,1
Splata wcześniejszych długów	–	10,9	10,5	11,6	6,9	8,3	9,4
Inne cele	16,7	14,3	13,4	12,0	12,9	11,9	13,1
Udział gospodarstw domowych splacających kredyt lub pożyczkę w gospodarstwach domowych ogółem	43,2	44,0	42,4	42,9	42,6	39,0	34,8

^a odsetek gospodarstw domowych w poszczególnych latach nie sumuje się do 100%, ponieważ w danym roku respondenci mogli wskazać więcej niż jeden cel zaciągnięcia kredytu lub pożyczki.

Źródło: obliczenia własne na podstawie zintegrowanej bazy danych z badania „Diagnoza społeczna”.

Z badania wynika, że gospodarstwa domowe najczęściej zaciągały kredyty lub pożyczki na zakup dóbr trwałego użytku. Drugim wskazywanym przez respondentów motywem był remont domu lub mieszkania – co trzecie gospodarstwo domowe korzystające z kredytów lub pożyczek przeznaczało środki na ten cel. W latach 2000–2013 wzrósł o prawie 8 pkt procentowych odsetek gospodarstw domowych zaciągających kredyty na zakup domu, mieszkania lub opłacenie wkładu do spółdzielni mieszkaniowej.

Wśród innych deklarowanych przez gospodarstwa domowe motywów korzystania z kredytów należy wymienić leczenie, kształcenie i wypoczynek. Kredyty

zaciągane na te cele nie są jednak zbyt popularne – w analizowanym okresie odsetek gospodarstw domowych finansujących takie wydatki generalnie nie przekraczał dziesięciu procent. Z badań wynika, że gospodarstwa domowe w coraz mniejszym stopniu wykorzystują kredyty lub pożyczki na rozwój działalności gospodarczej (dotyczy to również zakupów narzędzi pracy).

Gospodarstwa domowe wskazują spłatę zadłużenia jako jedną z przyczyn zaciągania kolejnego kredytu. Od 2009 r. rośnie udział gospodarstw domowych wskazujących ten powód zaciągania kredytu lub pożyczki.

Tabela 2. Cele zaciągania kredytów i pożyczek przez zadłużone gospodarstwa domowe według grupy kwintylowej dochodu na osobę w latach 2000–2013

Odsetek gospodarstw domowych finansujących z kredytów i pożyczek ^a	2000		2005		2009		2013	
	Q1	Q5	Q1	Q5	Q1	Q5	Q1	Q5
Bieżące wydatki konsumpcyjne (np. żywność, odzież, obuwie)	40,00	9,71	39,58	10,16	29,58	7,33	28,07	7,58
Stałe opłaty (np. mieszkaniowe)	23,27	6,80	26,82	7,03	15,48	2,98	15,33	3,34
Zakup dóbr trwałego użytku	38,91	51,46	33,33	42,97	34,07	37,02	32,69	31,88
Zakup domu, zakup mieszkania, wkład do spółdzielni mieszkaniowej	2,91	15,53	4,17	16,80	6,32	33,54	7,55	35,73
Remont domu, mieszkania	25,45	33,01	27,08	30,08	33,79	26,83	30,67	26,86
Leczenie	13,09	9,22	14,58	7,03	10,07	5,84	8,79	5,53
Zakup, dzierżawa narzędzi pracy (narzędzia, maszyny, wynajem lokalu itd.)	14,55	2,43	5,21	2,73	5,77	2,11	5,19	2,44
Wypoczynek	0,36	7,77	0,52	7,03	1,01	3,98	1,24	3,98
Zakup papierów wartościowych	0,73	0,00	0,00	0,00	0,18	0,37	0,34	0,13
Spłata wcześniejszych długów	–	–	17,19	5,86	10,53	5,34	10,71	5,01
Rozwój własnej działalności gospodarczej	–	–	8,07	7,03	6,14	6,34	5,30	3,86
Kształcenie/kształcenie własne	8,73	8,74	9,90	9,77	4,58	4,72	0,79	1,41
Kształcenie dzieci	–	–	–	–	–	–	5,52	2,19
Zabezpieczenie przyszłości dzieci	–	–	–	–	–	–	1,01	2,19
Inne cele	19,27	16,02	13,28	17,19	12,73	14,41	11,27	10,93

^a odsetek gospodarstw domowych w poszczególnych latach nie sumuje się do 100%, ponieważ w danym roku respondenci mogli wskazać więcej niż jeden motyw zaciągnięcia kredytu lub pożyczki.

Źródło: obliczenia własne na podstawie zintegrowanej bazy danych z badania „Diagnoza społeczna”.

Analizując motywy zadłużania się wskazywane przez gospodarstwa domowe o niskich i wysokich dochodach na osobę można zauważyć, że bogate gospodarstwa domowe częściej jako powód zaciągania kredytu wskazywały zakup dóbr

trwałego użytku, czy też zakup domu lub mieszkania oraz wypoczynek, natomiast gospodarstwa o niskich dochodach zdecydowanie częściej – bieżącą konsumpcję, stałe opłaty, leczenie oraz spłatę wcześniej zaciągniętych zobowiązań. Bieżące wydatki konsumpcyjne oraz opłaty stałe były głównym przeznaczeniem kredytów przede wszystkim w gospodarstwach mniej zamożnych, zwłaszcza tych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz w gospodarstwach domowych rencistów [Diagnoza... 2009, s. 66].

Powyższe ustalenia dotyczące celów, na jakie zaciągane są kredyty i pożyczki, zbieżne są z wynikami innych badań [Sytuacja bytowa... 2004, s. 4 i 5]; [Bankructwa... 2008, s. 81 i 82 oraz 166–173; Zalega 2014, s. 164].

Tabela 3. Struktura wydatków w biednych i bogatych gospodarstwach domowych posiadających i nieposiadających kredytu lub pożyczki w latach 2000 i 2010 (w %)

Wyszczególnienie	2000				2010			
	Q1	Q1K	Q5	Q5K	Q1	Q1K	Q5	Q5K
Żywność i napoje bezalkoholowe	47,65	43,55	24,62	18,58	36,64	31,80	20,12	15,23
Napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	3,40	4,01	2,56	2,45	2,92	3,65	2,49	2,33
Odzież i obuwie	4,62	4,81	6,28	5,74	4,20	4,32	5,61	6,31
Użytkowanie mieszkania lub domu	16,17	16,58	18,26	16,41	20,26	21,14	19,20	14,42
Wyposażenie mieszkania	4,06	4,40	5,55	10,38	4,31	5,71	5,53	7,35
Zdrowie	3,23	3,75	5,29	4,41	3,61	3,50	5,20	4,83
Transport	6,29	6,53	9,78	14,01	7,68	8,29	10,38	15,19
Łączność	2,74	2,68	4,01	3,45	4,76	4,00	4,02	3,50
Rekreacja i kultura	4,25	4,94	7,75	8,31	5,58	6,80	9,06	11,88
Edukacja	0,81	1,31	1,48	1,58	0,81	0,83	0,93	2,03
Restauracje i hotele	1,10	0,93	2,09	1,95	1,21	1,61	3,09	3,83
Inne wydatki na towary i usługi	4,28	4,62	6,49	7,42	5,65	5,80	7,05	7,39
Pozostałe wydatki	1,38	1,89	5,84	5,32	2,38	2,55	7,31	5,70

Objaśnienie: Q1 – pierwsza grupa kwintylowa bez kredytu; Q1K – pierwsza grupa kwintylowa z kredytem; Q5 – piąta grupa kwintylowa bez kredytu; Q5K – piąta grupa kwintylowa z kredytem.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych indywidualnych nieidentyfikowalnych z badania budżetów gospodarstw domowych z lat 2000 i 2010.

Badając podobieństwo struktury wydatków bogatych i biednych gospodarstw domowych nieposiadających kredytu i tych, które zaciągnęły kredyt lub pożyczkę

w badanym miesiącu, można stwierdzić, że struktury te są bardzo podobne⁴. Wartość obliczonej miary podobieństwa struktur wynosiła w analizowanych latach od 0,989 do 0,996⁵. Analizując udziały poszczególnych wydatków w wydatkach ogółem (tabela 3), należy zauważyć, że w przypadku zadłużonych bogatych gospodarstw domowych większy jest udział wydatków na wyposażenie mieszkania i transport oraz rekreację i kulturę⁶. W przypadku zadłużonych gospodarstw o niskich dochodach wyższy jest udział większości – oprócz żywności i napojów bezalkoholowych – rodzajów wydatków w wydatkach ogółem.

4. Zamożność a korzystanie z kredytów

W Polsce w pierwszej dekadzie XXI w. miał miejsce bezprecedensowy boom kredytowy (w ujęciu wartościowym). Zadłużenie gospodarstw domowych w badanych latach rosło średnio z roku na rok o około 18%, przy czym największy wzrost zadłużenia w porównaniu z rokiem poprzednim zanotowano w 2007 r. (około 39%)⁷.

Jednak proces ten nie dotyczył wszystkich grup gospodarstw domowych w jednakowym stopniu. Porównując udziały gospodarstw domowych korzystających z kredytów lub pożyczek wśród gospodarstw domowych o niskich oraz wysokich dochodach, można zauważyć, że ubogie gospodarstwa rzadziej korzystają z kredytów niż ma to miejsce w przypadku gospodarstw domowych o wysokich dochodach (rys. 2). Dodatkowo w analizowanych latach udział ubogich gospodarstw domowych z kredytem spada. W 2000 r. z kredytów korzystało ponad 40% ubogich gospodarstw domowych, a w 2013 r. już tylko nieco ponad 24%. Wiązać to należy z zaostrzeniem kryteriów udzielania pożyczek przez instytucje finansowe – osoby o niskich dochodach napotykały utrudnienia w dostępie do rynku kredytowego. Wpłynęła na to także zmiana postrzegania zadłużenia przez

⁴ Zastosowano miarę podobieństwa struktur opierającą się na metryce Canberra:

$$P_{ik} = 1 - \frac{1}{r} \sum_{j=1}^r \frac{|p_{ij} - p_{kj}|}{|p_{ij} + p_{kj}|},$$

gdzie p_{ij} i p_{kj} są wskaźnikami struktury i -tej i k -tej zbiorowości dla j -tej kategorii. Miara ta przyjmuje wartości z przedziału $[0, 1]$, przy czym zero oznacza całkowite niepodobieństwo struktur, a jeden pełne ich podobieństwo [Malina 2004, s. 46 i 47].

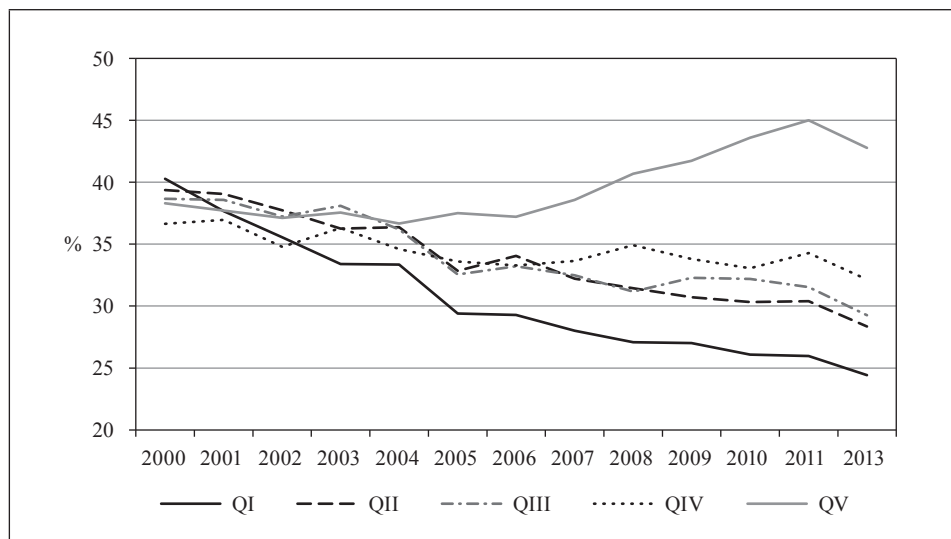
⁵ Podano maksymalną i minimalną wartość z obliczonych dla każdego roku miar podobieństwa.

⁶ Wniosek na podstawie analizy struktury wydatków zadłużonych i niezadłużonych gospodarstw domowych obliczonej z wykorzystaniem danych jednostkowych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych przeprowadzonego przez GUS w latach 2000–2013.

⁷ Wartości obliczone na podstawie danych NBP.

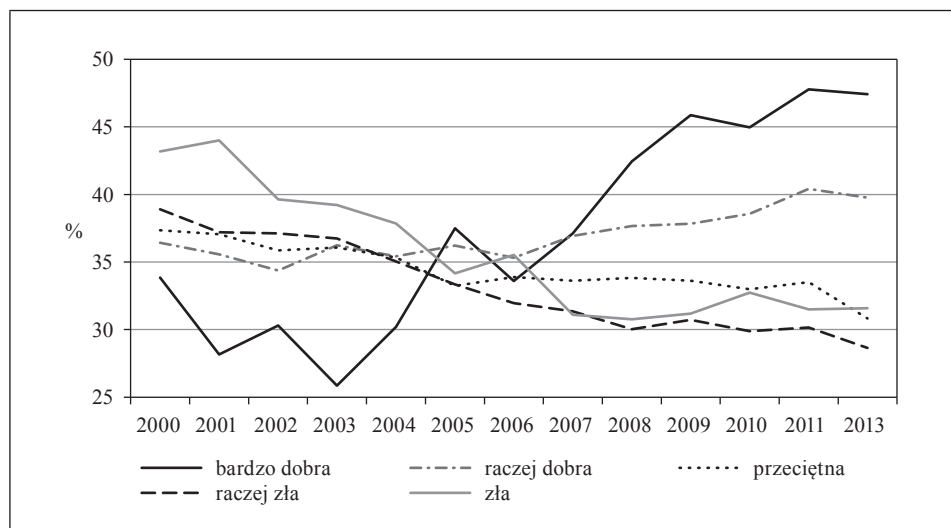
konsumentów. Kredyt jest coraz częściej uważany za jeden z wielu instrumentów zarządzania budżetem gospodarstwa domowego.

Wyznacznikiem zamożności gospodarstwa domowego jest uzyskiwany dochód na osobę. Nie zawsze jednak z tak rozumianą pozycją ekonomiczną koresponduje subiektywnie odczucie członków gospodarstw domowych na temat ich sytuacji materialnej. Zasadne zatem wydaje się porównanie tej obiektywnej klasyfikacji (na podstawie dochodu na osobę) z tą subiektywną. Analizując odsetek gospodarstw domowych korzystających z kredytów i pożyczek według subiektywnej oceny sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, należy zauważyć, że w przypadku gospodarstw pozostających w złej sytuacji materialnej udział posiadających kredyt spada, a w przypadku gospodarstw, które oceniają swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą, obserwujemy tendencję odwrotną. Na uwagę zasługuje fakt, że do 2004 r. gospodarstwa pozostające w złej sytuacji materialnej częściej zaciągały kredyt lub pożyczkę niż te bardzo dobrze oceniające swoją sytuację materialną. Od 2007 r. obserwuje się wzrost udziału gospodarstw domowych posiadających kredyt lub pożyczkę wśród tych, które bardzo dobrze oceniają swoją sytuację materialną.

Rys. 2. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z kredytów i pożyczek według grupy kwintylowej dochodu na osobę w latach 2000–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych indywidualnych nieidentyfikowalnych z badania budżetów gospodarstw domowych z lat 2000–2013.

Rys. 3. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z kredytów i pożyczek według subiektywnej oceny sytuacji materialnej gospodarstwa domowego w latach 2000–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych indywidualnych nieidentyfikowalnych z badania budżetów gospodarstw domowych z lat 2000–2013.

Aby uzyskać pełny obraz sytuacji zadłużonych gospodarstw domowych, korzystanie z kredytów przez gospodarstwa domowe należy uzupełnić o analizę obciążenia ich budżetu spłatami zadłużenia. Badaniu poddano budżety tych gospodarstw domowych, które zaciągnęły kredyt lub pożyczkę. Analizując udział spłat pożyczek i kredytów w dochodzie do dyspozycji⁸ (tabela 4) gospodarstw domowych o niskich oraz wysokich dochodach, można zauważyć wyższy poziom tego wskaźnika w gospodarstwach ubogich. W przypadku takich gospodarstw wysoki poziom wskaźnika powoduje nie tylko ograniczenie możliwości nabywczych, ale też może prowadzić (w dłuższej perspektywie) do utraty płynności lub wpadnięcia w spiralę zadłużenia. W zamożnych gospodarstwach domowych zauważalny jest wzrost obciążenia spłatami kredytów w badanych latach.

⁸ Dochód do dyspozycji jest to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki. Dochód do dyspozycji przeznaczony jest na wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz przyrost oszczędności [Budżety... 2014, s. 20].

Tabela 4. Obciążenie dochodu do dyspozycji gospodarstw domowych spłatami kredytów według grupy kwintylowej dochodu na osobę oraz subiektywnej oceny sytuacji materialnej gospodarstwa domowego w latach 2000–2013 (w %)

Wyszczególnienie	2000	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Grupa kwintylowa dochodu na osobę								
I	17,68	17,52	16,54	17,66	15,95	17,20	17,35	17,46
II	14,78	15,28	14,59	15,53	13,32	15,17	14,78	14,65
III	14,16	14,40	14,53	14,35	13,96	14,80	15,19	15,17
IV	13,96	14,29	14,02	14,81	14,8	14,94	15,75	15,42
V	14,25	14,16	14,56	15,89	15,52	16,07	17,79	17,41
Subiektywna ocena sytuacji materialnej								
Bardzo dobra	14,06	10,59	14,03	16,00	15,86	16,70	18,02	17,30
Raczej dobra	13,75	14,18	13,57	15,23	14,43	14,68	16,10	16,28
Przeciętna	13,88	14,06	13,97	14,83	14,26	15,20	15,62	15,57
Raczej zła	15,19	15,13	15,86	15,88	15,59	17,02	17,60	16,86
Zła	17,25	17,40	17,61	18,08	17,95	19,20	20,94	18,84
Ogółem	14,61	14,74	14,73	15,43	14,72	15,53	16,32	16,12

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych indywidualnych nieidentyfikowalnych z badania budżetów gospodarstw domowych z lat 2000–2013.

Biorąc pod uwagę subiektywne odczucia osób prowadzących gospodarstwa domowe co do sytuacji materialnej, można zauważyć w badanych latach wzrost obciążenia dochodu spłatami kredytów w każdej grupie, przy czym w gospodarstwach domowych o najlepszej sytuacji wzrost ten był największy. W tym układzie potwierdza się również spostrzeżenie o większym obciążeniu spłatami kredytów gospodarstw o złej sytuacji materialnej – na spłatę zadłużenia przeznaczają one prawie 19 zł z każdych 100 zł dochodu do dyspozycji.

5. Determinanty korzystania z kredytów – rezultaty empiryczne

Uwzględniając wybrane charakterystyki społeczno-ekonomiczne biednych i bogatych gospodarstw domowych, można stwierdzić, że biedne zadłużone gospodarstwa, to najczęściej te, które prowadzi żonaty mężczyzna w wieku 35–44 lat o wykształceniu zasadniczym zawodowym mieszkający na wsi. Natomiast w przypadku bogatych zadłużonych gospodarstw najczęściej kredyt lub pożyczkę

zaciągnęło gospodarstwo, które prowadzi żonaty mężczyzna w wieku powyżej 55 lat o wykształceniu wyższym mieszkający w mieście do 100 tys. mieszkańców.

W dalszej części podjęto próbę oceny oddziaływania poszczególnych cech społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych na decyzje dotyczące korzystania z kredytów lub pożyczek. W takiej sytuacji zmienna zależna identyfikująca zadłużone gospodarstwo domowe ma charakter binarny (zero-jedynkowy). Oznacza ona korzystanie (bądź niekorzystanie) przez gospodarstwo domowe z kredytów lub pożyczek i można ją definiować jako „skłonność” lub „zdolność” do podejmowania tego rodzaju działań.

Przyjmując, że prawdopodobieństwo korzystania z kredytów lub pożyczek zależy od pewnych cech społeczno-ekonomicznych gospodarstwa, to można je opisać następującym modelem [Maddala 2006, s. 371–375]⁹:

$$P(Y = 1) = \frac{\exp\left(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}\right)}{1 + \exp\left(\beta_0 + \sum_{j=1}^k \beta_j x_{ij}\right)},$$

gdzie:

β_j – parametr stojący przy j -tej zmiennej objaśniającej,

x_{ij} – wartość j -tej zmiennej objaśniającej dla i -tego gospodarstwa domowego.

Wszystkie obliczenia przeprowadzono na podstawie indywidualnych nieidentyfikowalnych danych pochodzących z badania budżetów gospodarstw domowych realizowanego przez GUS w 2013 r.

W celu wyjaśnienia prawdopodobieństwa korzystania przez gospodarstwo domowe z kredytów lub pożyczek oszacowano parametry modelu logitowego. Do analizy zaproponowano wybrane zero-jedynkowe zmienne społeczno-ekonomiczne związane z sytuacją materialną gospodarstw domowych:

– przynależność do grupy kwintylowej dochodu na osobę (pięć zmiennych zero-jedynkowych, przy czym punkt odniesienia stanowiły gospodarstwa domowe uzyskujące dochody na osobę poniżej wartości pierwszego kwintyla dochodu na osobę ogółu gospodarstw domowych);

– wykształcenie osoby będącej głową gospodarstwa domowego – wyróżniono pięć poziomów wykształcenia: co najwyżej gimnazjalne, zasadnicze zawodowe, średnie ogólne, średnie zawodowe oraz wyższe (grupę odniesienia stanowiły gospodarstwa, w których osoba będąca głową gospodarstwa domowego posiada wykształcenie co najwyżej gimnazjalne);

⁹ W tej sytuacji możliwy do zastosowania jest również model probitowy [Ottaviani i Vandone 2011].

- wiek osoby będącej głową gospodarstwa domowego – cztery zmienne zero-jedynkowe. Podstawę porównania stanowiły osoby w wieku do 34 lat;
- miejsce położenia gospodarstwa domowego – cztery zmienne zero-jedynkowe. Podstawę porównania stanowiły gospodarstwa położone na wsi;
- źródło utrzymania gospodarstwa domowego – sześć zmiennych zero-jedynkowych, przy czym punkt odniesienia stanowiły gospodarstwa pracowników.

Selekcji zmiennych dokonano metodą regresji krokowej¹⁰. Rezultaty oszacowań zaprezentowano w tabeli 5.

Wyższy dochód (przynależność gospodarstwa domowego do wyższej grupy kwintylowej) uzyskiwany przez gospodarstwo domowe sprawia, że ma ono większą szansę na zaciągnięcie kredytu lub pożyczki w porównaniu z gospodarstwami o najniższych dochodach (pierwsza grupa kwintyowa) (*ceteris paribus*). Podobnie sytuacja się przedstawia w przypadku poziomu wykształcenia osoby będącej głową gospodarstwa domowego – im wyższy poziom wykształcenia tym większe prawdopodobieństwo zaciągnięcia kredytu lub pożyczki w porównaniu z tymi gospodarstwami, w których osoba legitymuje się najniższym wykształceniem.

Zakładając stałość pozostałych cech gospodarstwa domowego wyniki estymacji wskazują, że gospodarstwa kierowane przez osoby w wieku 35–44 lat mają większą szansę na zaciągnięcia kredytu lub pożyczki niż te, w których osoba będąca głową gospodarstwa ma mniej niż 35 lat. W przypadku gospodarstw domowych, których głowa rodziny ma powyżej 44 lat, wiek ma odwrotnie proporcjonalny wpływ na wysokość spłat z tytułu kredytów i pożyczek. W tym przypadku im starsza osoba będąca głową gospodarstwa domowego, tym mniejsze prawdopodobieństwo zadłużenia się gospodarstwa w porównaniu z gospodarstwami kierowanymi przez osoby w wieku do 34 lat.

Biorąc pod uwagę źródło utrzymania gospodarstwa, należy stwierdzić, że w odniesieniu do gospodarstw domowych pracowników gospodarstwa utrzymujące się z innych źródeł mają mniejszą szansę na zadłużenie się. Najmniej prawdopodobne jest zaciągnięcie kredytu lub pożyczki przez gospodarstwa domowe utrzymujące się z niezarobkowych źródeł oraz gospodarstwa domowe emerytów (w porównaniu z gospodarstwami pracowników).

¹⁰ Dopasowanie modelu do danych rzeczywistych sprawdzono, obliczając wartość pseudo-R² Nagelkerke'a (zwany także pseudo-R² Cragga i Uhlera). N.J.D. Nagelkerke zaproponował poprawkę do współczynnika determinacji Coxa-Snella powodującą, że maksymalna wartość współczynnika wynosi 1. W praktyce wartości tego współczynnika są niewielkie, raczej bliższe zero niż 1. Otrzymany wynik na poziomie 11% może wydawać się bardzo niski, ale należy zauważyć, że w modelach mikroekonometrycznych opartych na dużych zbiorach danych osiągnane wartości są z reguły niewielkie [*Mikroekonometria...* 2012, s. 233]. Należy jednak zaznaczyć, że wszystkie parametry stojące przy zaproponowanych zmiennych objaśniających są istotne, a znaki parametrów przy poszczególnych zmiennych mają dobrą interpretację ekonomiczną.

Tabela 5. Wyniki estymacji parametrów modelu logitowego dla ogółu gospodarstw domowych dla zmiennej dychotomicznej korzystanie z kredytów

Wyszczególnienie	Ocena parametru	Błąd standardowy	Statystyka Walda	<i>p-value</i>
Wyraz wolny	-0,2405	0,0601	16,04	0,0001
Kwintyl drugi	0,1296	0,0511	6,45	0,0111
Kwintyl trzeci	0,1673	0,0499	11,22	0,0008
Kwintyl czwarty	0,3151	0,0497	40,17	0,0000
Kwintyl piąty	0,5905	0,0507	135,53	0,0000
Rolnicy	-0,6092	0,0670	82,73	0,0000
Pracujący na własny rachunek	-0,2446	0,0527	21,54	0,0000
Emeryci	-0,4345	0,0457	90,23	0,0000
Renciści	-0,3836	0,0609	39,69	0,0000
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	-0,7357	0,0717	105,39	0,0000
W wieku 35–44 lat	0,1544	0,0421	13,48	0,0002
W wieku 45–55 lat	-0,1766	0,0421	17,57	0,0000
Powyżej 55 lat	-0,4231	0,0482	76,92	0,0000
Zasadnicze zawodowe	0,1099	0,0451	5,95	0,0147
Średnie ogólne	0,2427	0,0612	15,72	0,0001
Średnie zawodowe	0,3204	0,0478	45,01	0,0000
Wyższe	0,5322	0,0521	104,48	0,0000
Miasto do 99 tys. mieszkańców	0,0957	0,0316	9,15	0,0025
Miasto 100–500 tys. mieszkańców	0,0816	0,0357	5,24	0,0221

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych indywidualnych nieidentyfikowalnych z badania budżetów gospodarstw domowych z 2013 r.

Prawdopodobieństwo zaciągnięcia kredytu lub pożyczki przez gospodarstwa domowe zlokalizowane w dużych miastach (powyżej 500 tys. mieszkańców) okazało się statystycznie istotnie nie różnić od tych na wsi. Natomiast gospodarstwa w małych i średnich miastach mają większą szansę na zaciągnięcie kredytu niż na wsi (*ceteris paribus*).

6. Wnioski

W okresie objętym analizą obserwowany jest systematyczny wzrost zadłużenia gospodarstw domowych. Proces ten nie dotyczy w jednakowym stopniu wszystkich grup gospodarstw domowych. Wyniki analiz wskazują, że choć korzystanie z kredytów staje się coraz popularniejsze, dotyczy w zasadzie osób (gospodarstw domowych) o wyższych dochodach. Ubogie gospodarstwa domowe w coraz większym stopniu mają utrudniony dostęp do rynku kredytów i możliwości międzyokresowej substytucji konsumpcji. Dodatkowo przeprowadzone badania wykazały niekorzystną sytuację zadłużonych gospodarstw domowych o niskich dochodach – w przypadku tej grupy obserwowane jest w całym okresie analizy znaczne obciążenie budżetu spłatami zadłużenia.

Gospodarstwa domowe wykazują wiele powodów zadłużania się. Najczęściej jako powód zaciągania kredytu gospodarstwa o wysokich dochodach wskazywały zakup dóbr trwałego użytku, zakup domu lub mieszkania oraz wypoczynek. Z kolei gospodarstwa o niskich dochodach zdecydowanie częściej za pomocą kredytu finansowały bieżącą konsumpcję, stałe opłaty, leczenie oraz spłatę wcześniej zaciągniętych zobowiązań.

Analiza determinant zadłużania się gospodarstw domowych wskazuje na znaczny wpływ dochodu (im wyższy dochód tym większa szansa zaciągnięcia kredytu lub pożyczki) na prawdopodobieństwo zaciągnięcia kredytu lub pożyczki przez gospodarstwo domowe. Poziom wykształcenia osoby będącej głową gospodarstwa domowego również ma wpływ na zaciąganie kredytu. W największym stopniu z kredytów korzystają osoby najlepiej wykształcone. Wynika to nie tylko z ich lepszej znajomości mechanizmów funkcjonowania współczesnych rynków finansowych, ale także z przeciętnie lepszej sytuacji materialnej. Natomiast im starsza osoba prowadząca gospodarstwo domowe, tym szansa na zaciągnięcie kredytu lub pożyczki jest mniejsza.

Uzyskane rezultaty pozwoliły nie tylko uzyskać szerszy obraz zadłużonych gospodarstw domowych w Polsce w przekroju grup dochodowych, ale także mogą posłużyć do dalszych, pogłębionych badań nad zjawiskiem nadmiernego zadłużenia i bankructw gospodarstw domowych.

Literatura

- Antonides G., van Raaij W.F. [2003], *Zachowanie konsumenta. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bankowość detaliczna. Potrzeby, szanse i zagrożenia* [2005], red. G. Rytelewska, PWE, Warszawa.

- Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna* [2008], red. B. Świecka, Difin, Warszawa.
- Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.* [2014], Informacje i Opracowania Statystyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Bywalec C. [2009], *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Chang B. [2008], *Greater Access to Consumer Credit. Impact on Low vs. High Income Groups*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken.
- Cox D., Jappelli T. [1993], *The Effect of Borrowing Constraints on Consumer Liabilities*, „Journal of Money, Credit, and Banking”, vol. 25, nr 2, <http://dx.doi.org/10.2307/2077836>.
- Dauten C.A. [1956], *Financing the American Consumer*, Consumer Credit Monograph no. 1, American Investment Company of Illinois, St. Louis.
- Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport* [2009], red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Duca J.V., Rosenthal S.S. [1993], *Borrowing Constraints, Household Debt, and Racial Discrimination in Loan Markets*, „Journal of Financial Intermediation”, vol. 3, nr 1, <http://dx.doi.org/10.1006/jfin.1993.1003>.
- Duesenberry J.S. [1952], *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University Press, Harvard–Cambridge.
- Fatuła D. [2010], *Zachowania polskich gospodarstw domowych na rynku finansowym*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 192, Kraków.
- Frederick S., Loewenstein G., O'Donoghue T. [2002], *Time Discounting and Time Preference: A Critical Review*, „Journal of Economic Literature”, vol. 40, nr 2, <http://dx.doi.org/10.1257/jel.40.2.351>.
- Grant C. [2007], *Estimating Credit Constraints among US Households*, „Oxford Economic Papers”, vol. 59, nr 4, <http://dx.doi.org/10.1093/oenp/gpm024>.
- Herendeen J.B. [1974], *The Role of Credit in the Theory of the Household*, „The Journal of Consumer Affairs”, vol. 8, nr 2, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6606.1974.tb00538.x>.
- Maddala G.S. [2006], *Ekonometria*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Malina A. [2004], *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Seria specjalna: Monografie, nr 162, Kraków.
- Mikroekonometria. Modele i metody analizy danych indywidualnych* [2012], red. M. Gruszczynski, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Ottaviani C., Vandone D. [2011], *Impulsivity and Household Indebtedness: Evidence from Real Life*, „Journal of Economic Psychology”, vol. 32, nr 5, <http://dx.doi.org/10.1016/j.joep.2011.05.002>.
- Park S., Rodrigues A.P. [2000], *Is Aggregate Consumer Borrowing Consistent with the Permanent Income Hypothesis?*, „The Manchester School”, vol. 68, nr 3, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9957.00195>.
- Reifner U., Kiesilainen J., Huls N., Springeneer H. [2003], *Consumer Overindebtedness and Consumer Law in the European Union. Final Report*, http://www.ecri.eu/new/system/files/26+consumer_overindebtedness_consumer_law_eu.pdf (dostęp: 4.02.2015).

- Sytuacja bytowa gospodarstw domowych w 2003 r. (w świetle wyników ankietowego badania warunków życia ludności)* [2004], Departament Statystyki Społecznej, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Vandone D. [2009], *Consumer Credit in Europe. Risk and Opportunities of a Dynamic Industry*, Springer Physica-Verlag, Berlin–Heidelberg.
- Wałęga A. [2013], *Nierówności dochodowe w kontekście przystąpienia Polski do Unii Europejskiej* [w:] *Ekonomia*, red. J. Sokołowski, M. Rękas, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 305, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.
- Wałęga G. [2013], *Kredytowanie gospodarstw domowych*, PWE, Warszawa.
- Zalega T. [2014], *Upadłość konsumencka a zadłużanie się miejskich gospodarstw domowych w Polsce w okresie kryzysu*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 38.

Rich and Poor Households in Poland's Credit Market — A Comparative Analysis for the Years 2000–2013

(Abstract)

Today intertemporal substitution of consumption is done by using the credit market on a large scale. The main factor determining both consumption and the ability to borrow is household income. The aim of the article is to examine the extent to which low- and high-income consumers use credit. The factors that influence the likelihood of being in debt were identified. The burden of debt repayment on household budgets depends on affluence. Non-identifiable data from the household budget survey from the years 2000–2013 and data from the study „Social Diagnosis” were used in the paper. To verify the research problems, structure analysis and regression modeling were used, taking into account model for binomial variables.

The results of the study indicate that wealthy and poor households use loans in different ways, a fact reflected in the variation in the structure of consumption. In the period analysed, there was a noticeable increase in the burden of repayments of loans on the budgets of households with high incomes. The results of the study indicate that income, education and place of residence determine to the greatest extent the use of the credit by households.

Keywords: household budget surveys, consumer credit, consumer spending, motives of indebtedness.